

Laat-Middeleeuwse Das (*Meles meles*) teruggevonden in Eindhoven

Theo de Jong

1. Inleiding

In het najaar van 1990 vond, onder leiding van stadsarcheoloog drs. Nico Arts, in Eindhoven rond het restaurant 'Ravensdonk' op de hoek Vestdijk of- Ten Hagestraat een archeologisch onderzoek plaats naar de resten van het kasteel dat daar tussen 1420 en 1675 heeft gestaan.

Omwille van de bouw van het grootschalige project 'Heuvelgalerie' werd de, in archeologisch opzicht waardevolle, bodem deels vergraven waardoor het bodemarchief zou worden beschadigd of vernietigd. De bronbemaling voor de bouwput zorgde voor een uitdroging van het terrein waardoor met name organische materialen in de bodem zouden vergaan.

In drie maanden tijd werden resten van funderingen van kasteelmuren, waterput, torens en dergelijke, welke soms tot drie meter diepte nog in de bodem aanwezig waren, vrijgelegd (figuur 1). Direct naast de (gemiddeld 120 cm) dikke kasteelmuren lagen de oorspronkelijke kasteelgrachten, die destijds met afval en

slooppuin waren gevuld. In deze kasteelgrachten werd een enorme hoeveelheid archeologische materialen aangetroffen, waarvan slechts een deel kon worden verzameld (de resterende delen bevinden zich onder andere onder het huidige wegdek en het restaurant). Naast produkten die door mensen zijn gemaakt, zoals:

aardewerk potten, kannen en kruiken, glas, schoenen, metalen voorwerpen en bouwmaterialen, werden resten van voedsel en resten van planten en dieren uit de natuurlijke

Archeologisch onderzoek van het kasteel van Eindhoven, najaar 1990.

Foto: N. Arts.

omgeving van het kasteel terugggevonden, in de vorm van zaden, vruchten, stukken hout, botten en schelpen.

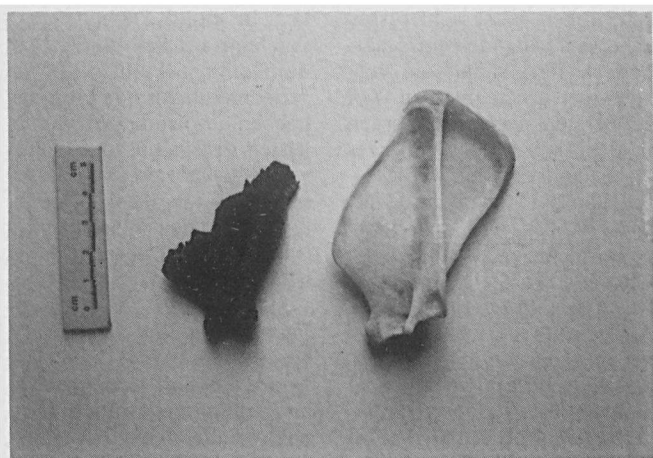
Van dieren werden, met name uit de grachtvullingen, in totaal 19.062 resten verzameld in de vorm van botten en schelpen. Het merendeel van de resten is afkomstig van slachtvee en huisdieren ($n=13.056:95\%$). Een kleiner aantal resten ($n=687:5\%$) is afkomstig van in het wild levende zoogdieren en vogels die als gevangen jachtwild op het kasteelterrein zullen zijn terechtgekomen.

2. Zoöarcheologisch onderzoek

De studie van dierenresten uit archeologische context, zoöarcheologie of archeozoölogie genoemd, leert ons over de eetgewoonten en veeteelttechnieken (bijvoorbeeld domesticatieprocessen) van samenlevingen uit het verleden. Met name de relatie tussen mens en natuurlijke omgeving vormt een belangrijk aspect, omdat vele culturen lange tijd een agrarische economie als basis hadden.

Uit skeletresten van **gedomesticeerde** (=tamme) dieren kunnen bijvoorbeeld schofthoogte, (slacht)leeftijd en oorspronkelijk gewicht worden afgeleid. Resten van in het wild levende diersoorten geven informatie over de natuurlijke omgeving tijdens de periode van bewoning. Ook geven ze inzicht in de verspreiding van deze diersoorten. Daarnaast kunnen er gegevens over jachtactiviteiten uit worden afgeleid.

Tussen de resten van in het wild levende diersoorten uit de vulling van de grachten van het kasteel van Eindhoven bevinden zich diverse fragmenten die van belang zijn voor de vroegere natuurlijke verspreiding van de desbetreffende diersoorten, bijvoorbeeld

resten van vogels als Kwartel, Ooievaar, Kraanvogel, Kwak, Raaf en Aalscholver en zoogdieren als Ree, Wilde Zwijn en Das. Als voorbeeld wordt in dit artikel de betekenis van het terugggevonden botfragment van laatstgenoemde diersoort toegelicht.

3. Beschrijving van het fragment

Eén terugggevonden skeletelement blijkt een fragment van een linkerschouderblad (=scapula) van een volwassen Das (*Meles meles*) te zijn. Het fragment werd aangetroffen in een grachtvulling die een keuken in de nabijheid doet vermoeden en volgens het aardewerk dateert uit de periode tussen 1500 en 1650.

Het fragment bestaat uit het gewrichtsvlak (=Cavitas glenoidalis) met aansluitend de hals (=collum), een deel van het blad (=fossa supraspinata en fossa infraspinata) en een deel van de richel (spina) welke enigszins zijn beschadigd. Enkele afmetingen van het fragment zijn: grootste breedte bij de hals is 18,0 mm, de kleinste breedte bij de hals 7,5 mm, grootste lengte van het gewrichtsvlak 20,0 mm en kleinste lengte van het gewrichtsvlak 11,5 mm (figuren 2 en 3). In het Nationaal Natuurhistorisch Museum te Leiden werden ter vergelijking schouderbladen van acht re-

Het in de kasteelgracht gevonden schouderbladfragment vergeleken met het linkerschouderblad van een recente Das (*Meles meles*). Kasteel van Eindhoven, datering 1500-1650.

cente Dassen uit Limburg (vier mannelijke en vier vrouwelijke individuen) gemeten. De gemiddelde breedte bij de hals was 20,3 mm, de kleinste breedte was gemiddeld 12,7 mm en de grootste lengte van het gewrichtsvlak was gemiddeld 20,3 mm. Over het algemeen waren schouderbladen van vrouwelijke individuen iets kleiner en minder robuust gevormd dan die van mannelijke individuen (1). Het Middeleeuwse exemplaar uit de kasteelgracht is in vergelijking hiermee aan de kleine kant, hoewel het morfologisch volkomen vergelijkbaar is. Mogelijk is het fragment van een vrouwelijk individu.

4. Vergelijkbare vondsten

In Nederland zijn resten van Dassen in archeologische context tot nu toe slechts zelden aangetroffen. In een verzonken rivierduin (terp) in Friesland werden dassereesten uit (vermoedelijk) de ijzertijd aangetroffen (700-0 v. Chr.) (2), in Voerendaal (nabij Heerlen, Zuid-Limburg) werden een klein aantal resten aangetroffen in Romeinse context (3). In Heerlen werd een dasseschedel aangetroffen op het Romeinse Thermenter-

rein in een spitsgracht tussen scherven van 4de-eeuws aardewerk: terra sigillata en ruw-wandige urnfragmenten (4). In België/Luxemburg werden in de 'Abri de la Sigille' zes resten aangetroffen van Dassen, die dateren uit de IJzer-tijd (700-0 v. Chr.), mogelijk Neolithicum (5.000-1.700 v. Chr.) en de Gallo-Romeinse (0-300 n. Chr.) periode (5). In Middeleeuws Duitsland werden resten van Dassen onder andere in Berlijn-Köpenick en Dabrun (8ste-10de eeuw) aangetroffen. Ook in Polen en in Zwitserland (Wülfigen) werden bij enkele opgravingen resten van Dassen gevonden (6).

5. Dassen in Noord-Brabant

Dassen leven tegenwoordig in gevarieerde terreinen als bosgebieden welke afgewisseld worden door open plekken, hakhout en dergelijke. Dikwijls niet ver van water (7). Burchten van Dassen worden vaak vele eeuwen achter el-

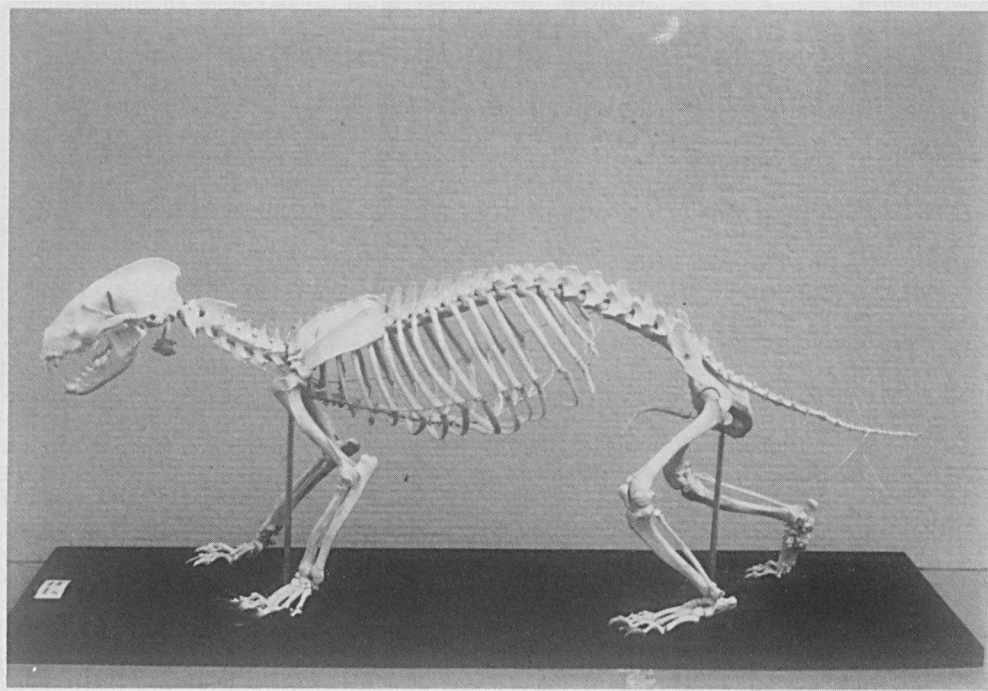
kaar bewoond. De hoge gronden langs het dal van de rivier de Dommel kunnen in het verleden uitstekende biotopen hebben gevormd. In Dommen en de Malpie in Valkenswaard zouden nog steeds dasseburchten herkenbaar zijn, hoewel het niet waarschijnlijk is dat er nog Dassen in leven (8).

Vanaf het midden van de vorige eeuw werden Dassen in Noord-Brabant steeds zeldzamer. In Baardwijk (nabij Drunen) zouden enkele Dassen, volgens historische gegevens uit de midden van de vorige eeuw, schade hebben toegebracht aan velderwten en andere gewassen. In Megen (aan de Maas nabij Oss) werd een 'hondsas'esignaleerd en in 1859 werd in Oud-Heusden (nabij Heusden aan de Maas) een 'varkensdas' opgespoord, gevangen en gedood (9). In 1950 werd nog een Das geschoten nabij Hoooydonk te Nederwetten. In de zomer van 1954 werden daar nog twee volwassen dieren en vijf jongen waargenomen (10). Tegenwoordig komen Dassen alleen

nog voor bij Schaijk en Cuijk in het noordoosten van Noord-Brabant. Een aantal straatnamen en toponiemen in de omgeving van Eindhoven herinneren aan de aanwezigheid van de Das: in Son is een Daslaan, in Valkenswaard een Dasstraat en in Waalre is er eveneens een Daslaan (11).

De oudste historische gegevens over de Das in Noord-Brabant dateren uit Cromvoirt bij Vught uit de periode tussen 1778 en 1783, waar, volgens 'oudt gebruyck', premies werden betaald door de plaatselijke regenten voor het vangen of schieten van Dassen. Per gevangen volwassen Das werd twee gulden en tien stuivers uitbetaald, jonge dieren brachten de helft op (12). Dassen werden vervolgd vanwege de vermeende schade die ze toebrachten aan de landbouwgewassen en pluimvee. Op 6 december 1426 werd een dassenjacht gehouden in Tervuren (nabij Brussel) door hertog Jan IV, hoewel uit een andere bron blijkt dat de Das, in 1605, niet tot het wild behoort dat: 'hier te lande

Gemonteerd skelet van een recente Das. Collectie Th. de Jong.

(=Holland) *deur Iacht werdt vervolgt*' (13). Mogelijk is dit niet jagen op Dassen in Holland het gevolg van hun zeldzame aanwezigheid aldaar. Het *'Jachtbedryff'*, het bekende Hollandse handschrift over de jacht (uit circa 1635), schrijft over Dassen: *'En zijn hier te lande Oock geene, 't is gebeurt dat 'er bij eenen harden winter eens een geweest is in 't bosch van 'S Gravenhage die uijtgedolven wiert, twee jaeren geleden is mede een inden abdije van Ter (...) gevangen.'* (14).

De Nederlandse bewerking van het 18de-eeuwse Franse woordenboek van Chomel door De Chalmot (1778) bevat een treffende beschrijving van de Das en de jacht daarop: *'(de das) ... Is een dier tot het geslacht der Beeren behoorende, waar aan hij in den eersten opslag, behalve de groote, ook veel gelijk... Zij zijn ook zeer schadelijk voor de wildbaanen en in meenigte verslinden zij jonge konijnen; derhalve hooien ontdekt hebben de booren zij er van bovenen in, en haalen er die dieren uit... De dassen worden met kleine Hondjes gejaagt, die om deeze reden de naam van Dashondjes draagen, ook worden ze met vallen en strikken gevangen... Verwoed vegen zy tegens de Honden die hun in het jaagen aanranden, tot dien einde gaan zij op de rug leggen, en verweeren zig op een moedige wijze met hunne scherpe tanden en vreezelijke nagelen, en nimmer geeven zij 't kamp; ja men zegt dat zij zig niet zeleden wanneer hun de darmen reede uit het lijf hangen, nog verweeren, en ongelukkig is Mensch of Hond die zij tusse hunne tanden krijgen, dewijl men verzeekert dat hun beet in die woedende toestand niet alleen gevaarlijk, maar zelfs ongeneeslijk is: Hoe taaij*

deeze dieren anders ook zijn, is egter een geringe slag met een stok op de neus, voor hun doodelijk... ' (15).

Hanewinkel beschrijft in zijn *'Reize door de Majorij'* in 1799: *'Men vindt hier ook den Das; doch het is eene Volksdwaaling die in dit land heerscht, dat hier tweeërlei soort van die Dieren zouden zijn; de Varkensdas, welke een snuit als een Varken hebben en goed tot spijsze wezen zou; de Hondsdas, welke veel overeenkomst met den Hond heeft, doch niet eetbaar zou zijn.'* (16). Volgens Van Bemelen (1864) werden met *'hondsdassen'* jonge Dassen en met *'varkensdassen'* oude dieren bedoeld (17). Het onderscheid in deze twee afzonderlijke *'soorten'* is ongegrond gebleken.

6. Hoe komt een Das terecht in een archeologische context?

Dassen werden niet alleen vanwege eventueel toegebrachte schade vervolgd. Jacob van Maerlant schreef tussen 1283 en 1288 dat Dassen uit geneeskrachtig oogpunt werden gegeten (18). Ze werden nog tot in deze eeuw gegeten, met name in Limburg (19) en in Duitsland (20). Rond 1700 werden aan de voerpoten van de Das, met daaraan de lange nagels, magische krachten toebedeeld. Zo'n dasseklauw, *'kinderklapper'* of *'kinderschepper'* genoemd, werd aan een fraaie ketting door vorsten aan hun troonopvolger gegeven als symbool voor macht en welvaart. Ook uit de tekst van De Chalmot (hierboven) blijkt dat Dassen werden bewonderd om hun uithoudingsvermogen en werden gevreesd om hun beten. Het vet van Dassen, ongeveer drie à vier kg per dier, zou een geneeskrachtige werking heb-

ben op snijwonden, stoflongen en andere typische mijnwerkerskwalen: nog in 1959 werd een kilo vet in Limburg verkocht voor f 42,-. Ook werd het dassevet gebruikt als toevoeging bij het zeepkoken. Het dassevet, vermengd met vet van Fuut, reiger of Meerkoet schijnt uitstekend laarzenvet te zijn. Het dasseler werd gebruikt om harnassen van te maken die de paarden moesten beschermen tijdens veldtochten. De huid werd gebruikt ter versiering van bontkragen en mutsen (*Tornister jachtbataillon*) en het leer werd gebruikt voor jachttassen en geweertassen, vanwege de waterdichte eigenschappen (21). De haren werden (althans in later tijd) gebruikt voor penselen, patineerkwasten en scheerkwasten. Hieruit blijkt dat om diverse redenen Dassen aangetroffen kunnen worden in archeologische contexten.

7. Conclusie

Dat Dassen in het verleden in Nederland voorkwamen, wordt bevestigd door diverse historische bronnen als jachtreglementen en recepten, welke teruggaan tot ten minste de 13de eeuw. Daarnaast zijn enkele (pre)historische bodemvondsten van skeletdelen van Dassen teruggevonden waarvan de oudste resten in ons land uit de IJzertijd dateren (700-0 v. Chr.). Dat in Noord-Brabant Dassen leefden blijkt uit historische gegevens uit Cromvoirt die dateren tussen 1778 en 1783. De vondst van dit schouderblad bewijst dat in Eindhoven tussen 1500 en 1650 een Das aanwezig was, vermoedelijk van lokale herkomst. Hiermee vormt dit skeletelement (voorlopig) het vroegste bewijs van Dassen in Noord-Brabant (22).

Post-script

Recente waarnemingen. In maart 1991 werd in De Rips, tussen Gemert en Venray een Das aangetroffen als verkeersslachtoffer. Later werd in de nabijheid een tweede exemplaar gevonden, eveneens een verkeersslachtoffer. Ook in Venhorst zou een Das zijn waargenomen in 1991. (mondelinge mededelingen van Hans Kuypers en Paul van de Aa).

8. Noten

1. Dr. C. Smeenk stelde de Dassen uit de collectie van het Nationaal Natuurhistorisch Museum in Leiden, ter beschikking, waarvoor bij deze hartelijk dank. De maten werden genomen van de Dassen met de volgende registratienummers: NNM 12820 (mannelijk (m)); NNM 16218 (m); NNM 12822 (m); NNM 11733 (m); NNM 16217 (vrouwelijk (f)); NNM 11733 (f); NNM 10978 (f); NNM 11727 (f).
2. Mondelinge mededeling van J.J. Dirkmaat, Vereniging Das en Boom, Beek-Ubbergen. 9 april 1991.
3. Mondelinge mededeling van drs. F. Laarman van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), Amersfoort. 25 maart 1991.
4. Husson, A.M. (1957): Faunistische gegevens over de zoogdieren van Zuid-Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 46: 61-81 (76).
5. Ervinck, A. (1989): *Archeozoologisch onderzoek van de Zwarte rat (Rattus rattus) en de Bruine rat (Rattus norvegicus)*. Academisch Proefschrift, Gent/Amsterdam. Bladzijden 162-163; 209.
6. Clason, A.T. (1977): *Jacht en veeteelt, van prehistorie tot middeleeuwen*. Haarlem. Bladzijden 164-194. Het overzicht is waarschijnlijk niet volledig maar geeft in elk geval aan dat resten van Dassen slechts zeer zelden worden aangetroffen tussen botmateriaal uit archeologische context.
7. Brink, F.H. van den (1978): *Zoogdierengids, van alle in ons land en overig Europa voorkomende zoogdieren*. Amsterdam. Bladzijde 121.
8. Mondelinge mededeling J.J. Dirkmaat, Vereniging Das en Boom, Beek-Ubbergen. 9 april 1991.
9. Rijk, J.H. de (1990): Roofdieren in Nederland in het midden van de 19de eeuw. In: *Lutra* 33: 145-169 (159).
10. Knippenberg, W.H.Th. (1959): Roofdieren in Noord-Brabant. In: *Brabantia* 8 (1): 18-28 (24-25).
11. Das-Horsmeier, H. (1990): Dassen in Noord-Brabant. In: *Brabants Heem* 42 (2): 49-52 (52).
12. Das-Horsmeier (1990): bladzijde 50.
13. Knippenberg (1959): Bladzijde 22-23.
14. Swaen, A.E.H. (1948): *Jacht-bedryff. Naar het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*. Bladzijde 26.
15. Rijk, J.H. de (1988): Chomel's woordenboek uit de 18de eeuw over roofdieren. In: *Huid en Haar, tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierstudie*. 7 (2): 49-58 (51-52).
16. Hanewinkel, St. (1800): *Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch in den jaare 1799*. Amsterdam. Bladzijde 119.
17. De Rijk (1990): Bladzijde 159.
18. Burema, L. (1953): *De voeding in Nederland van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw*. Amsterdam. Bladzijde 44.
19. Husson (1957): Bladzijde 77.
20. Bosch, E. van de (r/n) (1879): *Fang des Einheimischen Raubzeugs und Naturgeschichte des Haarraubwildes*. Heruitgave 1984. Sulzberg/Allgäu. Bladzijde 96: 110.
21. Husson (1957): Bladzijde 76; Dirkmaat, J.J. (1988): *De das in Nederland*. Vereniging Das en Boom. Stubeg. Bladzijden 57-60; Bosch (1879): Bladzijden 96 en 110.
22. De resultaten van dit archeologisch onderzoek, met als onderdeel een beschrijving van de dierlijke resten, is in het voorjaar van 1992 in de vorm van een boek verschenen.
- Arts, N. (1992): *Het Kasteel van Eindhoven, archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning*. Eindhoven, museum Kempenland.

■ Theo de Jong, (assistent archeoloog/veldtechnicus, gemeente Eindhoven), postbus 2358, 5600 CJ Eindhoven, 040-446 517. privé: Grote Overbrug 3a, 5707 LH Helmond, 04928-3040.